

Trolldomsprosessenes kvantitative omfang i Trondhjems len 1575–1700: Empiriske utfordringer i møte med original- og sekundærkilder

The Numbers of Witch Trials in Trondheim County 1575–1700: Empirical Challenges According to the Use of Primary Versus Secondary Sources

Ellen Alm

Førstebibliotekar/historiker, NTNU Universitetsbiblioteket

Ellen.Alm@ntnu.no

Sammendrag

Artikkelen problematiserer på generelt grunnlag hvordan bruk av «trolldomsarkivet» og andre sekundærkilder har frembragt et bilde av de norske trolldomsprosessenes antall, og hvorvidt dette antallet kan utfordres ved å studere originalkilder. Artikkelen skal redegjøre for spesielt trolldomsprosessenes kvantitative omfang i Trondhjems len basert på en primærkildeundersøkelse.

Nøkkelord

trolldomsprosesser, sekundærkilder, primærkilder, trolldomsarkivet, Trondheims len

Abstract

This article problematizes how the common use of secondary sources in Norwegian witch trials research, mainly from the “Transcript archive of witch trials”, has created a picture of the Norwegian witchcraft trials in numbers. This article raises the issue of whether this number can be challenged by studying original contemporary unpublished sources and will, in particular, quantify the number of witch trials in Trondheim County based on a study of primary sources.

Keywords

Witchcraft trials, original sources, Secondary sources, The transcript archive of University of Oslo, Trondheim County

Et sentralt spørsmål innen forskning på trolldom er hvor utbredt dette fenomenet var. En måte å undersøke det på er å gripe til Hans Eyvind Næss doktorarbeid og hans oversikt over norske trolldomssaker. Han var den første som skrev en riksdekkende syntese med sin avhandling *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600 tallet* (1982). Arbeidet baserte seg hovedsakelig på det innsamlings- og avskriftsarbeidet som ble igangsatt ved Instituttet for

sammenlignende kulturforskning (Oslo) av Knut Liestøl, Nils Lid og Svale Solheim i årene 1927–1948, og som i dag er samlet i det man kaller «avskrifts- eller trolldomsarkivet».¹ Arkivet inneholder avskrifter av trolldomsprosesser i landets tingbøker og lensregnskap.

Næss tok arbeidet med å nummerere trolldomsprosessene i dette arkivet og listeførte dem kronologisk etter geografi i sin avhandling. Han gjorde et kontrollarbeid i tingbøker, hovedsakelig fra Rogaland og Finnmark og ellers stikkprøver, og fant i tillegg noen nye saker fra høyere rettsinstanser. Næss sier han har gått gjennom alle sakefall og vedlegg i lensregnskapene før 1660 og mener å ha fanget opp alle mulige trolldomsprosesser som avskriverne måtte ha oversett. Næss' konklusjon er at hans fortegnelse over trolldomsprosesser er «så godt som komplett», og at avskriverne og han selv har gjort et så nøyaktig arbeid at «jeg kan vanskelig tenke meg at fremtiden vil bringe for dagen mange nye opplysninger om norske trolldomsprosesser på 1500- og 1600-tallet».²

Tilliten til Næss' undersøkelser har i ettertid vært så stor at hans trolldomsregister og avskriftsarkivet er brukt som hovedkilde av nesten alle som har arbeidet med de norske trolldomsprosessene etter ham. Det betyr at det stort sett er de samme saker som Næss har gjennomgått og systematisert som er gjenstand for nye undersøkelser. Nå skal man ikke kimse av å stille nye spørsmål til kjente kilder, men når det kommer til å sette tall på trolldomsprosessene, har man ufravikelig endt opp med å justere på de kjente saker fra Næss' liste. Det kan se ut som at Næss' gode grunnarbeid og avskriftsarkivets eksistens har skapt en oppfatning blant historikere om at primærkildeundersøkelser er overflødige.

Avskriftsarkivet

Egen erfaring med avskriftsarkivet, den digitale versjonen, avdekker både styrker og svakheter. Arkivets styrke er at trolldomsprosessene er transkriberte og systematiserte på navn, år og sted med kildehenvisninger som straks kommer opp på skjermen ved søk. Det er lettlest og tidsbesparende i forhold til å gjennomgå originalkilder. Det er derfor en foretrukket kilde av historiestudenter og andre interesserte. Avskriverne hadde som mål å skrive av alt som måtte berøre trolldoms*tro*. Under inngangen «Trolldomsprosesser» vil man finne et nummerert sakregister med transkripsjoner. Sakregisteret inneholder ikke bare ekte trolldomsprosesser, men også injuriersaker og andre typer rettssaker hvor trolldom er nevnt, men som ikke angår det egentlige kriminelle forhold. Det finnes avskrifter fra kirkens protokoller der sognepresten selv gjorde undersøkelser. Flere av disse undersøkelsene ble aldri tatt opp i verdslig rett og er dermed ikke trolldomsprosesser, men «presteforhør». Under samme fane ligger også spøkelseshistorier, bedragerisaker med «overnaturlig» innhold og soldater som utover 1700-tallet prøvde å selge sin sjel til djevelen ved å formulere kontrakter på papir skrevet med eget blod.³ Disse «djevleforskrivelsessakene» er fundamentalt forskjellige fra 1600-tallets imaginære og påståtte djevlepakter i trolldomssaker. Studentarbeidet viser at det er utfordrende å skille ekte trolldomsprosesser fra de øvrige saksategoriene.

Arkivet har også noen feil vedrørende geografisk plassering på trollfolk. Det hender at avskriftene er ukomplette. Avskriverne har i noen tilfeller ikke klart å koble navn til anonyme trollfolk som ved tålmodig lesing av originalkilder lar seg identifisere. De har i noen

1. Oppbevares i Norsk folkeminnnesamling, IKOS, UiO. Fra 2009 digitalt: <https://www.trolldomsarkivet.uio.no/ikos/heksearchiv/prosesser.html>

2. Næss 1982: 478

3. Krogh 2000: 126–127, 130 ff. forklarer «djevleforskrivelsessaker» bl.a. som skjulte selvmordsforsøk og viser at de var utbredt blant soldater i Danmark 1715–1730. Vi har også noen tilfeller i Norge.

tilfeller heller ikke sett at samme person kan opptre med ulike etternavn (patronymikon / ektemannens navn / gårdsnavn), og samme person registreres derfor mer enn én gang.

Ved gjennomgang av så store saksmengder som regnskapskilder og tingbøker utgjør, og med krevende gotisk skrift kan det være lett å skimlese originaldokumentene etter kjente stikkord som «trolldom», «signeri» og «djevel...». Saker med eksplisitte uttrykk for trolldom er som regel fanget opp av avskriverne. Men i originalkildene finnes det en del trolldomssaker som ikke har disse «stikkordene» og derfor er lette å overse. Trolldomskunst kan f. eks fremkomme i kriminalsaker knyttet til torsdager, St. Hans, St. Valborgs aften (natt til 1. mai), jul og påske. Dette var merkedager som i folketroen var nært forbundet med magisk virksomhet. Trolldomsloven av 1617 omtaler disse dagene som «visse dagers utvelgelse». Anklagene kan dreie seg om «gressplukkeri» (urtesanking), hårklipping, melking nattestid (trollmelking), å gi kyrne poser med salt eller å oppholde seg på mistenkelige/mytiske steder på uvanlige tidspunkt. Trolldom kan også være nevnt med andre begreper enn det man forventer, for eksempel gjøgleri, roning, aberi, coratoris misbruk, kogleri, tryllerie, spøkeri, gand, oppvekking av jordvætter og jordeguder og bruk av *ulovlig middel*. Det sistnevnte må leses i kontekst. Ukjente trolldomssaker kan også komme frem ved nærlesing av allerede dokumenterte saker. Det betyr at en kjent rettssak inneholder utsagn om før dømte trollfolk som man ellers ikke kan dokumentere i kildene – som oftest på grunn av lakuner.

Denne typen saker har i noen tilfeller vært oversatt av avskriverne og er heller ikke listeført av Næss. Når Næss og andre har avskriftsarkivet som sin hovedkilde, er det grunn til å bli betenkt. Har avskriverne og Næss virkelig klart å fange opp alle dokumenterbare trolldomssaker? Kan status for en god del av den norske trolldomsforskning som har blitt gjort etter Næss, heller være en viten om trolldomsprosessene nettopp i avskriftsarkivet enn hva som muligens ellers kan skjule seg i originale arkiver? Fremskaffelsen av nye saker vil ha stor verdi fordi det vil gi et riktigere bilde av fenomenets art og utbredelse og derigjennom kunne gi et enda mer nyansert bilde av de norske trolldomsprosesser enn det som hittil er vist.

Studier av sekundærkilder og originalkilder med ulikt resultat

En stor del av grunnforskningen etter Næss på norske trolldomsprosesser er gjort gjennom hoved- og masteroppgaver. De nærsynte distriktstudiene kan sies å spille en særs viktig rolle, deriblant i det å tallfeste trolldomsprosesser i ulike len.⁴ Studentarbeidenes kildegrunnlag er fortsatt avskriftsarkivet/Næss samt søk i andre trykte eller transkriberte sekundærkilder. Unntaket er forskningen gjort på trolldomsprosessene i Finnmark.

Hvilke resultater har hovedfags- og masteroppgavene frembrakt når det gjelder å tallfeste norske trolldomsprosesser? Det skal vise seg at å søke i avskrifter og trykte kilder versus å gjennomgå originalkilder kan gi ulike resultater. Distriktstudiene har frembragt få nye saker. Gunnar W. Knutsen fant tre nye saker fra Østlandet.⁵ Ragnhild Botheim fant ni nye saker fra Bergenhus, men kun tre av disse var før 1700.⁶ Margit Løyland fant åtte nye saker fra Agder i avskrifter som Næss hadde oversatt.⁷ Annerledes stiller det seg vedørende troll-

4. For Agder: Løyland 1992, Sodal 2008. For Østlandet: Knutsen 1998. For Bergenhus len: Botheim 1999. Det er ellers produsert flere masteroppgaver med snevrere trolldomstematikk som også anvender avskriftsarkivet og/eller transkribert materiale som hovedkilde.

5. Knutsen 1998: 18, 21, 223. Knutsen har i tillegg omdefinert og telt med noen saker Næss bevisst har utelatt, og dermed høynet antallet noe (s. 19).

6. Botheim 1999: liv (kap. 3.1.3.)

domsprosessene i Finnmark, hvor flere historikere har tilnærmet seg materialet via originalkilder.⁸ I sin hovedfagsoppgave i 1984 (publisert 1994, UiT) gjennomgikk Liv Helene Willumsen likevel tingbøkene og lensregnskapene på ny. Hun fant tre nye saker. Kort tid etter utkom redaksjonelle kildekrift av de to første tingbøkene fra Sorenskriveren i Finnmarks arkiv 1620–1633.⁹ Videre arkivundersøkelser, denne gangen ved Rune Blix Hagen (UiT), resulterte i oppsiktsvekkende kildefunn. Han fant nytt kildemateriale i amtmann Hans H. Lilienskiolds manuskript «Finmarchens beschrifuelis» (ca. 1695).¹⁰ Manuskriptet har et kapittel som inneholder en rekke domsslutninger fra trolldomsprosesser i Finnmark, også fra perioder hvor tingbøkene er tapt. Lilienskiolds kapittel «Troldom oc anden ugudelighed ...» ble utgitt som kildekrift i 1998.¹¹ Amtmannens manuskript dokumenterte ytterligere tjue nye saker fra Finnmark. I tillegg kastet dokumentet lys over flere trolldomsaker som man før hadde mangelfull kunnskap om gjennom regnskapskildene.¹²

Det fulgte en ekstra gevinst i kjølvannet av kildeutgivelsen. Hagen så at Lilienskiold i mindre grad hadde konsultert tingbøkene og lensregnskapene. Amtmannen hadde dermed gått glipp av en del dommer som historikere allerede visste om fra tingbøkene.¹³ Det ledet ham videre til arkivet «Fylkesmannen i Finnmark», også benevnt som «Amtmannsarkivet» (SiT).¹⁴ I dette arkivet oppdaget Hagen fyldige rettsakter på løse blad som Lilienskiold må ha brukt som kilde under arbeidet med sitt manuskript. Trolldomssakene i Amtmannsarkivet i Finnmark er notater (kladder) som sorenskriveren foretok under selve rettssaken. Notatene skulle så renskrives i sorenskriverens tingbok. Når tingbøkene og notatene ble sammenlignet, viste det seg at sorenskriveren ikke var konsekvent med å føre inn i tingboken alle sakene som var notert på løsblad.¹⁵ Både Hagen og Willumsen er av den oppfatning at sorenskriverens protokoller i Finnmark ble skrevet på grunnlag av denne typen førstehåndsreferater.¹⁶ Den samme konklusjon drar for øvrig Per Sörlin når det gjelder Jemtlands tingbøker.¹⁷ Næss hevder derimot at sorenskrivere førte rettsforhandlingene direkte inn i sorenskriverprotokollene.¹⁸ Det kan således ha vært en varierende praksis i landet hvordan sorenskriverprotokollene ble ført. Det forteller uansett at landets tingbøker ikke trenger å være hundre prosent pålitelige i henhold til å gjenspeile alle saker som kom opp på tinget. Willumsen har siden stått bak flere kildeutgaver med transkripsjon av samtlige rettsreferater og relevante regnskapskapskilder som angår trolldomsprosessene i Finnmark.¹⁹ Både Willumsen og Hagen har behandlet stoffet i vitenskapelige fremstillinger. Det kan neppe forventes at flere primærkildestudier i dette distriktet kan oppspore mange nye saker.

Sett ut fra de beskjedne funn av nye trolldomsprosesser som hovedfags- og masterstudenter har gjort ved å søke i sekundærkilder, er det lett å tenke at videre studier av denne typen kilder har et begrenset potensial når man vil undersøke om det kan finnes ukjente trolldomsprosesser i Trondhjems len. Skal man finne uregistrerte trolldomsprosesser, må nye originalkilder oppdages og trekkes inn, eller man kan gjennomgå tingbøker og regn-

7. Løyland 1992: 130

8. Rutberg 1918; Bergh 1960; Næss 1982

9. Sandvik & Winge 1987

10. Det Kgl. Bibliotek, KBH, Thotts samling fol. 950

11. Hagen & Sparboe 1998

12. Hagen & Sparboe 1998: 40–41

13. Hagen 1995/2001: <http://ansatte.uit.no/rune.hagen/kiberg2.htm>

14. Johansen 1993

15. Hagen & Sparboe 1998: 37–40

16. Hagen & Sparboe 1998: 40; Willumsen 2017: 14

17. Sörlin 2016: XXXIV. Førstehåndsnotatene har gått tapt.

18. Næss 1981: 788

19. Willumsen 2010a, 2010b, 2017

skap på ny for å gå avskriverne og Næss etter i sømmene. I dette arbeidet er det gjort forsøk på begge deler, og det har frembragt uventede resultater.²⁰

Originalkilder til trolldomsprosesser i Trondhjems len

Trollfolk fikk som regel sitt første og endelige møte med retten i dens laveste instanser. De lavere rettsinstansene var bygdetingene (fra 1590) hvor *sorenskriveren* førte tingbøkene, kalt «sorenskriverprotokoller». Trondhjems len var inndelt i 10–13 sorenskriverier med deres respektive sorenskrivere.²¹ Byene hadde egen jurisdiksjon. I Trondhjem by fantes rådstueretten fra 1607, hvor magistratens rettsforhandlinger og dommer ble ført i «rådstueprotokoller». Fra 1662 ble en ny førsteinstans, bytinget, etablert og underlagt rådstueretten. Bytinget førte egne «byfogdprotokoller». Underinstansenes tingbøker inneholder mye saksinformasjon. De er derfor en god kilde til informasjon om trolldomsprosessene. Til tross for at underinstansene førte tingbøker fra tidlig 1600-tall, er det på landsbasis få bevarte rettsprotokoller før etter midten av 1600-tallet.²² Innenfor tingbokrekkene finnes det likevel innbyrdes år med lakuner. I Trondhjems len (foruten Jemtland) er tingbokseriene særdeles mangelfulle. Underinstansenes tingbokserier forbedres først fra 1675 og utover for Trondhjem by (Trondhjem byfogd). Deretter Trondhjem rådstue fra 1678 og utover. Det er likevel en meget fragmentarisk bevaring for distriktene.²³ Kan fraværet av underinstansenes tingbøker veies opp av bevarte lagtingsprotokoller?

Lagtinget var etter 1590 rettens andreinstans og appelldomstol for både bygdetinget og rådstueretten. *Lagmannen* dømte selvstendig og førte egen «lagtingsprotokoll». Lagmannen for Trondhjems len holdt til i Trondheim by. Han betjente også Nordmøre og Romsdal samt Herjedalen og Jemtland 1597–1630.²⁴ Det ble dertil ført en egen «landstingsprotokoll» for provinsene Herjedalen og Jemtland, og før og etter 1597–1630 fantes det en egen *landstingdommer* i Østersund.²⁵ Lagtings-/landstingsprotokollene for Trondhjems len inneholder få trolldomssaker. Næss har sett at trolldomssaker sjelden ble anket til andre instans formelt.²⁶ En årsak kan være at formell appell av trolldomssaker helst var en mulighet som ble tatt i bruk av ressurssterke personer, og at slike personer ble rammet av trolldomsanklager sjeldnere enn andre. Det er et inntrykk fra Trondhjem lagting. Trondhjem lagtingsprotokoll er dessuten bevart fra relativt sent, først fra 1671 og utover (lakune 1694–1701). Det betyr at den glipper for den perioden da trolldomsprosessene antas å ha vært på sitt mest intense. Næss nevner i tillegg at i den grad trolldomsprosesser kom opp som formelle saker på lagtinget, kunne saken likevel være protokollert i sorenskriverens tingbok og ikke i lagtingsprotokollen.²⁷ Lagmannen kunne også være delaktig i domsslutninger gjennom en uformell rådføring (lagmannsrådføring) fra sitt skrivebord eller som overhører under rettsforhandlingene i første instans. Denne typen medvirkning ses ikke notert i lagtingsprotokollen. Næss hevder at dødsdommer i trolldomssaker sjelden ble

20. Nye originalkilder som er gjennomgått, er Nidaros Domkapitel og Amtmannsarkivet for Trondheim len (SAT), Norske henlagte saker i Danske Kanselli (RA), U-transkriberte diplomer (RA og NTNU UB) og manuskriptkatalogen til NTNU UB og NB. Alle dokumenterte trolldomssaker som er oppdaget i Trondhjems len, finnes i appendiks med kildehenvisninger.

21. Dahl 1999a og b

22. Næss 1982: 19. De tidligste bevarte er fra Jæren og Dalane (1613-), Ryfylke (1616-), Finnmark (1620-), Jemtland (1621-) og Bohuslen (1615-).

23. Et unntak er sorenskriverprotokollen for Namdalen 1654–1661, men denne er mangelfull.

24. Dahl 1999a: 16; Bromè 1945: 324, 330–337

25. Bromè 1945: 336–353

26. Næss 1982: 144

27. Næss 1984: 66

forelagt lagmannen, og mener Kallundsborgske recess av 1576 § 8, som foreskrev tvungen appell av dødsdommer i trolldomssaker, ikke ble praktisert i Norge.²⁸ Kildene til Trondhjems len viser en variant av det motsatte. De fleste dødsstraffer i trolldomssaker ble forelagt lagmannen for godkjenning, men ikke nødvendigvis som en formell ankesak. Regnskapene avslører at det rutinemessig ble betalt for en sendemann for lagmannens «approbasjon» av dødsdommer.²⁹ Lagtingsprotokollen dokumenterer i seg selv likevel bare et fåtall trolldomsprosesser, nemlig dem som ble ført som formelle ankesaker på lagtinget. Mest interessant er derfor underrettens tingbøker. Det at en stor andel av disse er gått tapt før 1675 i Trondhjems len innebærer et betydelig informasjonstap.

Embetskorrespondanse

Lensherren var kongens fullmektig innenfor sitt len og den øverste myndighet på alle områder som angikk lenets administrasjon. Fra 1662 kalles lensherren (*stifts*)*amtman*n. Viktigst i denne sammenhengen er det at lensherren hadde tilsyn med rettspleien og offentlige betjenter i sitt len. I en del trolldomssaker kan det leses i tingbøkene at lensherren personlig deltok i forhandlingene på bygdetingene da han var på tilsyn eller hadde interesse av det. Han kunne også initiere trolldomsprosesser når han fikk kjennskap til uro på grunn av trollfolk.³⁰ Lensherren kunne rådføres når det gjaldt type straff i vanskelige saker.³¹ Han kunne også benåde dødsdømte forbrytere til annen (mildere) eksekusjon.³² Ved klager om illegal prosessføring i underrettene kunne lensherren initiere granskinger på vegne av kongen.³³ Undersøkelsen av Amtmannsarkivet for Trondhjems len oppviste (dessverre) ikke rettsakter slik som i Amtmannsarkivet i Finnmark.³⁴ Derimot finnes det meropplysninger om trolldomssaker i lensherrenes upubliserte embetskorrespondanser i Danske Kanselli.³⁵

Regnskapskildene

Fogdene var frem mot 1660 lensherrens tjenere og fullmektiger. Fogdens innflytelse over rettspleien var betydelig, blant annet ved at han var påtale- og politimyndighet. Fogden utøvde en viktig fiskal funksjon, og det er her hans arbeid kommer inn som en kilde til trolldomsprosesser. Han innkrevde og bokførte skatter og bøter på kongens vegne. Fogdens oppgjør i den regnskapsdelen som kalles *sakefallet*, er de sentrale regnskapskilder. I *sakefallet* nevnes bøteinntekter og utligninger av konfiskert gods etter dømte kriminelle samt andre utgifter fogden hadde i forbindelse med rettssak, fengsling og eksekusjon. Trondhjems len var inndelt i 12–13 fogderier med deres respektive fogder og årlige regnskapsserier.³⁶

Er regnskapene en god kilde til trolldomsprosesser?

Lensregnskapene er bedre bevart enn tingbøkene gjennom hele prosessperioden. Trolldomsforskere som følger Sølvi Sogners velkjente opposisjonsinnlegg mot Næss, vil med henne påstå at regnskapene gir «god» og lik dekning over det ganske land og kan oppveie

28. Næss 1982: 412, fotnote 24

29. Også sett i trolldomssaker på Sunnmøre. Alm 2016

30. Herredags dombog 1597: 123–124; Appendiks Alm sak 32, 33

31. Appendiks Alm sak 72

32. Appendiks Alm sak 146

33. Appendiks Alm sak 23, 24, 25

34. Arkivet starter sent, fra 1688, ved stiftsamtmann Kaas kopibøker (SAT).

35. Norske innlegg, henlagte saker. Upubl. (RA)

36. Dahl 1999a og b

for manglende tingbøker.³⁷ Egen erfaring er at regnskapene gir flere alvorlige kildebrist som ikke bør forlede oss til å tro at de gir oss et pålitelig bilde: Sakefallene kan mangle selv om lensregnskapet i seg selv er bevart. Kunnskap om lakunene er viktig for å vite hvilken informasjon man går glipp av. I Trondhjems len starter de første regnskap fra året 1548, men de er meget mangelfulle frem til ca. 1610–1620. Gjennomgående er det hull i regnskapene innenfor fogderiene, og 1660- og 1670-årene utmerker seg med betydelige lakuner for hele distriktet. Det reiser spørsmålet om i hvor stor utstrekning det kan finnes tilsvarende alvorlige kildebrister i regnskapskildene også i andre deler av landet.

Regnskapenes natur i å bokføre kun inntekter og utgifter fanger ikke konsekvent opp det som er trolldomsforskerens fremste interesse: det som gikk fore seg på tinget. Sakefallene er som regel stikkordsmessige og ofte informasjonsfattige. Bøtelagte og henrettede trollfolk er ikke alltid nevnt ved navn. Det i seg selv gjør det problematisk å identifisere trollfolk og vite hva misgjerningen gikk ut på. Det hjelper at noen saker har vedlegg der fogden og lagrettemennene har dokumentert noe mer utførlig om den kriminelle årsaken til det økonomiske oppgjøret. Sogner og Knutsen er av den formening at regnskapene stort sett fanger opp alle alvorlige saker som endte med «sverd, bål og forvisning».³⁸ Flere historikere har likevel sett at sakefallet og tingbøkene ikke konsekvent dekker de samme sakene.³⁹ Skulle for eksempel trolldomsprosessen i Finnmark kun dokumenteres gjennom regnskapskilder, ville bare 19 av 135 saker vært kjent i vårt hardest rammede «heksefylke».⁴⁰ Det viser seg også at noen typer rettsavgjørelser, som skamstraff, forvisninger og kroppsstraff, kan være utelatt fra sakefallet.⁴¹ Man finner heller ikke frikjennelser og saker som rant ut i sanden etter stevningen, eller uavsluttede saker som ikke medførte dom. Alle dødsstraffer er sågar heller ikke kommet med.⁴² Det man derimot *kan* finne i regnskapene, og som vil mangle i tingbøkene, er bøteinntekter fra kriminelle som kom inn via forlik med fogden (fogdesoning). Disse forlikene ble gjort opp utenfor retten, men bokført som statens inntekter.⁴³ Til sist kan det nevnes at adelen ved de private gods utøvet hals- og håndrett (refselsesrett) overfor sine leilendinger og hadde private fogder for å ivareta rettsstellet og sakefallet. Fra de adelige setegårdene i Trondhjems len mangler det både tingbøker og sakefall fra 1500- og 1600-tallet.

Det ovennevnte taler for at regnskapene ikke gir et pålitelig bilde av trolldomsprosessen kvantitative omfang. Mine arkivstudier viser at vel 60 prosent av alle trolldomsprosesser i Trondhjems len kun er dokumentert gjennom regnskapskilder. Det antallet trolldomsprosesser som her presenteres, er derfor å anse som minimumstall. Til tross for regnskapenes svakheter til vårt formål er det likevel den hovedkilden man står igjen med når tingbokserier mangler.

Hvordan telle trolldomsprosesser?

Å telle trolldomsprosesser byr på metodiske utfordringer. I sin avhandling sier Næss at han kan dokumentere totalt 860 norske *personer* anklaget for trolldom i perioden 1561–1760.

37. Sogner 1982: 158–159; Knutsen 1998: 6; Botheim 1999: lvii

38. Sogner 1982: 159, 162; Knutsen 1998: 29; Knutsen 2003: 199, fotnote 38

39. Næss 1982: 25; Knutsen 1998: 6–7, 23; Botheim, 1999: lix; Sörlin 2016: X, XXXIII

40. Jf. sakregister Willumsen 2017: 275–276

41. Sörlin 2016: X. Det ses også i Trondhjems len at denne typen straffer er dømt på tinget, men utelatt i sakefallet (appendiks Alm sak 46, 91, 94). Kanskje er det slik fordi disse straffer kunne bli utført også av andre fastlønte betjenter enn mestermannen, eller de kan være bokført under andre poster enn sakefallet.

42. Næss 1982: 25; Knutsen 1998: 7; Botheim 1999: lix; Sörlin, 2016: X, XXXIII; Willumsen 2017: 275–276

43. Sörlin 2016: XXXIII; Næss 1982: 149, 151–153. Dersom den kriminelle ikke gjorde opp for seg som avtalt, var formell rettssak neste steg.

Det viser seg at hans personregister (bakerst i avhandlingen) i realiteten er et nummerert rettssaksregister på 860 saksbehandlinger.⁴⁴ I kildene vil man som regel finne flere saksbehandlinger enn antall personer fordi det var langt fra uvanlig at samme person kunne bli anklaget mer enn én gang. I Næss' liste kan derfor samme person være telt flere ganger og gitt ulike saksnummer.

Bildet kan kompliseres ytterligere. Næss bruker et bokstavtillegg på noen av sine saksnummer, f.eks. 580, 580a, 580b, 580c osv. Det betyr at flere personer var involvert i en og samme rettssak hvor bokstavnumrene refererer til medskyldige av en hovedanklaget. Sogner mente i sitt opposisjonsinnlegg at disse undernummer med bokstavtillegg ikke skulle telle som egne prosesser siden de inngikk i samme *sakskompleks*. Slike saker mente hun skapte kunstige inflaterte tall på antallet trolldomsprosesser. Spesielt angikk det saker hvor en signekones klienter ble straffet, som hun finner «uinteressante som utgangspunkt for prosessanslag». Hun vil for øvrig helst bare telle med alvorlige trolldomssaker som endte med «sverd, bål og forvisning».⁴⁵

En siste måte å telle trolldomsprosesser på som har fått samstemt oppslutning blant flere historikere etter Næss, er å telle antallet anklagede personer og telle personen bare én gang. Det er argumentert for at det er antallet *personer* som gir et rett bilde på antallet trolldomsprosesser.⁴⁶ Dette blir fulgt av undertegnede.

I litteraturen finnes det dermed flere måter å telle trolldomsprosesser på som vil gi ulike resultat. Næss' metode vil gi et høyt antall saker og innebærer at samme person kan bli telt mer enn én gang. En ulempe ved denne regnemåten er at fenomenet kan fremstå som mer *intensivt* enn det i realiteten var. Med intensivt menes antallet trolldomsanklagede personer i befolkningen i et gitt område. Sogners metode, som innebærer å telle sakskompleks, vil derimot redusere antallet trolldomsprosesser betraktelig, for hennes fremgangsmåte vil underestimere både hvor mange personer som individuelt ble dømt for trolldomskriminalitet, og hvor mange saksbehandlinger som fant sted i retten enkeltvis. Undertegnede finner det for øvrig ikke riktig å følge Sogner i å utelate rettsprosesser med mindre alvorlig utfall. Grunnen er at trolldomsloven også omfattet mindre alvorlig trolldomskriminalitet. Når lovverket nevner medvitere som kriminelle og disse får en individuell behandling, bør deres saker registreres som selvstendige prosesser. Det er først når temaet *alvorlighetsgrad* skal behandles antallet henrettelser er av stor interesse. Med alvorlighetsgrad menes antallet henrettede av antallet anklagede. Men dette momentet er ikke relevant når det er trolldomssprosessenes kvantitative omfang *per se* det skal gjøres rede for. Vi har trolig en god oversikt over prosessomfanget når vi har dokumentert alle enkeltindivid som ble stevnet for brudd på trolldomslovgivningen, og tar med de alvorlige sakene så vel som de mindre alvorlige.

Hvordan definere trolldomsprosess?

Å telle trolldomssaker har også et kvalitativt aspekt. Næss og historikere etter ham har definert trolldomsprosesser som «rettssaker der mennesker står foran en dommer eller domstol anklaget for brudd på trolldomslovgivningen».⁴⁷ Det må forståes slik at en trolldomsprosess er aktivisert når retten har trådt sammen, den trolldomsanklagede befinner seg i rettslokalet og det foregår rettsforhandlinger (forhør, fremleggelse av bevis). Dette er *definitivt* en trolldomsprosess. Dilemmaet er at originalkildene innbyr til flere gråsoner som kan

44. Næss 1982: 502 ff.

45. Sogner 1982: 161–162, 165

46. Knutsen 1998: 4; Botheim 1999: lvi (kap 3.1.2.); Hagen 2015: 273; Willumsen 2017: 275–276

47. Næss 1982: 7

være like så relevante å telle med som trolldomsprosesser. Næss' definisjon kan oppleves som for snever. Mange trolldomsforskere som har sluttet seg til Næss' definisjon, har ikke fulgt den så tett i praksis. Både Næss selv og flere andre har for eksempel inkludert personer som unngikk saksgang ved fogdesoning, mennesker som rømte fra arrest før rettsforhandlingene startet, og mennesker som begikk selvmord eller ble drept av tortur før retten var trådt sammen.⁴⁸

Næss definisjon bør trolig utvides. Den kan også gjelde fra det øyeblikk en person juridisk og formelt var *stevnet* for brudd på trolldomslovgivningen. Å være stevnet innebar at en mistenkt person formelt var *anklaget* for trolldomskriminalitet, og at den anklagede juridisk og bindende ble innkalt til retten for å svare for det kriminelle forhold på et visst tidspunkt og på et visst tingsted. Et annet viktig poeng er at da et menneske var stevnet for trolldomskriminalitet, gikk uformelle verserende mistanker og løse bygderykter over i en formell og potensielt farlig fase ved at rettsapparatet ble koblet inn.

Selv om intensjonen med stevninger var at det skulle lede til rettsforhandlinger og dom, viser rettspraksis at det ikke alltid var automatikk i dette. Når stevninger ikke førte fram, kunne det skyldes at én eller flere av partene unnlot å møte én eller flere ganger og saken ble utsatt og rant ut i sanden.⁴⁹ De kan kalles *stevningssaker*. Selve rettsforhandlingene trengte på sin side heller ikke å medføre avslutning av prosessen. Etter rettslige forhør og fremleggelse av bevis kunne forhold ved saken eller ytre omstendigheter gjøre det nødvendig med utsettelse. Saken ble deretter aldri tatt opp igjen. Sistnevnte kan kalles *uavsluttede saker*.⁵⁰ Uavsluttede saker kan likevel sies å falle inn under Næss' definisjon, for det innebærer, til tross for manglende resultat, at den stevnede ble fremstilt for en dommer. Et annet moment er at lakuner i kildene noen ganger gjør det umulig å vite hvorvidt en innstevnet sak kom så langt som til rettsforhandlinger eller avslutning.⁵¹ I ett tilfelle ble endog en stevnet trolldomssak etter rettsforhandlinger avvist av dommeren som en tullesak, og han nektet å avsi dom.⁵² Stevningssaker og uavsluttede saker kan lett fremstå som de minst interessante å studere som trolldomsprosesser. De har likevel krav på å bli inkludert i en kvantitativ oversikt fordi det formelle aspektet ved trolldomsprosessene er ivaretatt.

Problematikk vedrørende æres- og injuriersakene

I sin avhandling innlemmet Næss injuriersaker i sin definisjon av trolldomsprosesser. Det var «mennesket som hadde fått trolldomsrykte på seg, *selv* tok initiativ til prosess for å forsøke å renske seg for mistanken (injuriesøksmål)». ⁵³ Å inkludere injuriersaker blant trolldomsprosessene har bidratt til å høyne antallet trolldomssaker hos Næss. ⁵⁴ Injuriersakene har Sølvi Sogner og andre etter henne ettertrykkelig avvist som gyldige trolldomsprosesser. ⁵⁵ Det kan likevel herske en noe enkel forståelse av injuriersakene. De blir forstått som en preventiv rettshandling for å stoppe farlige utsagn og ryktespredning som uimotsagt kunne lede til formelle anklager. I nærlesing av det kildene nevner som «ærrørige saker» (angår æren), viser det seg at denne typen saker også kunne oppstå som «oppreisningssaker» i

48. Næss 1982: 153–156, 172–173; Botheim 1999: cxxiv; Hagen 2015: 275

49. Angår her fire personer som var innstevnet, men som ikke møtte. Appendiks Alm sak 88, 89, 90, 99

50. Angår her to personer som ble stevnet og forhørt, og hvor det ikke falt dom. Appendiks Alm sak 82, 87

51. Angår her to personer som ble stevnet og innledende forhørt. Lakuner forhindrer meg i å følge saken. Appendiks Alm sak 34, 35

52. Appendiks Alm sak 47

53. Næss 1982: 7

54. Næss 1982: 241

55. Sogner 1982: 156; Willumsen 1994: 25; Knutsen 1998: 5; Botheim, 1999: lii–liii, lxi; Hagen 2015: 272

etterkant av ekte trolldomsprosesser. Det skjedde når en frikjent person ikke var tilfredsstilt med den oppreisning selve frikjennelsesdommen innebar. I materiale for Trondhjems len, som er heftet med betydelige lakuner, kan denne typen injuriersaker i noen tilfeller være en viktig *indirekte kilde* til å dokumentere avsluttede trolldomsprosesser som ellers er ukjent på grunn av tapt kildemateriale. Da må den telles med.⁵⁶

Antallet norske trolldomssaker – en nedjustering av Næss' estimat

Sogner kom fram til at trakk man fra injuriersakene, endte man opp med totalt 773 trolldomsprosesser i Norge.⁵⁷ I 1987 reviderte Næss sine tall til 730, og da utelot han injuriersakene (95 saker) og *også* de saker som Sogner fant uvesentlige som angikk medvitere til kloke koner (35 saker).⁵⁸ Noe senere har Næss likevel inkludert medviterne og endret sitt nasjonale anslag til å være 780 trolldomsprosesser.⁵⁹ For trolldomsforskere som har arbeidet med avskriftsarkivet og Næss' register, har den største endringen angående prosessantallet vært å fjerne injuriersaker fra Næss' tallmateriale. Dette har *redusert* Næss' prosessomslag betraktelig. Knutsen har således tatt ut 27 injuriersaker.⁶⁰ Bothheim har tatt bort 48 saker.⁶¹ Hagen har tatt ut «om lag» 10 injuriersaker.⁶² Knutsen og Hagen har siden tatt de regionale undersøkelsene i betraktning og nevner det samlede antallet prosesser i Norge til å være hhv. 795 og 794.⁶³ Vi skal se om undersøkelsene av trolldomsprosesser i Trondhjems len kan endre dette tallet.

Trolldomsprosessenes kvantitative omfang i Trondhjems len

Det geografiske området for undersøkelsen er det som var ansvarsområdet til lensherren i Trondhjem, samt Røros Bergverk.⁶⁴ De første trolldomsprosesser i Trondhjems len er dokumentert i 1575. Etter år 1700 er det kun for nysgjerrighets skyld gjort stikkprøver, men ingen systematisk undersøkelse. Trolldomsprosesser etter 1700 vil bli nevnt, men ikke inkludert.

Krøll med tall – Næss' liste over trolldomsprosesser i Trondhjems len

Ser vi på den fylkesvise oversikten i Næss' doktoravhandling, finner vi litt ulike tall på trolldomsprosesser i Trondhjems len. Det antallet som er mest vanlig å vise til, er oversikten i hans fylkesvise tabell, som viser 48 prosesser i Sør-Trøndelag og 22 prosesser i Nord-Trøn-

56. For eksempel i trolldomsprosessen mot fogdefrue Margrete Pedersdatter (appendiks Alm sak nr. 42). Ektemanen anla injuriersak mot den øvrighet i Gauldal som hadde rettet sak mot hans kone (se Alm 2014).

57. Sogner 1982: 157, 165

58. Næss 1987: 317; Sogner 1982: 155–157

59. Næss 2006: 836

60. Knutsen 1998: 21. Han har også tatt ut tre saker som angår andre forhold enn trolldom (s. 19).

61. Bothheim 1999: lv (kap 3.1.4.). Hun har tillegg funnet 15 saker i Næss' liste som hverken angår trolldom eller injurier, (s. liii). (kap. 3.1.1.)

62. Hagen 2015: 272

63. Knutsen 2006: 144; Hagen 2003: 272

64. Bergverkene hadde egen jurisdiksjon gjennom «Bergamtet» og var formelt ikke underlagt lensherren i Trondhjem, men Danske kanselli. Lagmannen i Trondheim Peder Dreier fungerte også som dommer i det nordenfjeldske Bergverk fra opprettelsen i 1680-årene (Næss 2014: 45). Bergverkene tingbøker har ingen gjennomgått med tanke på trolldomsprosesser.

delag.⁶⁵ Møre og Romsdal holdes som regel utenfor, men her viser Næss 43 prosesser. Til sammen skulle det bli 113 trolldomsprosesser i tidsrommet 1571–1760.

Går vi derimot til hans nummererte liste med kildehenvisninger, som må anses som den mest relevante oversikten, finner vi andre tall. Hvorfor tallene divergerer forklarer han ikke. Der finner vi 35 trolldomsprosesser i Sør-Trøndelag, 25 i Nord-Trøndelag og 52 i Møre og Romsdal, altså til sammen 112 trolldomsprosesser i Trondhjems len med Møre og Romsdal. Næss har feilaktig lagt inn Sunnmøres trolldomsprosesser (Bergenhus len) i antallet for «Møre og Romsdal». Sunnmøre står for 28 prosesser.⁶⁶ Trekker vi fra 28 saker, ender vi opp med 24 prosesser i Møre og Romsdal.

Korrigerिंगene er likevel ikke ferdige. Også trolldomsprosesser som fant sted etter 1700, må i denne undersøkelsen tas ut. Det gjelder 2 saker i Nord-Trøndelag.⁶⁷ I tillegg må 6 saker fra Nordmøre, som uansett ikke er trolldomsaker, men «presteforhør», utgå.⁶⁸ Trekkes 1700-tallssakene og trolldomsprosessene fra Sunnmøre (til sammen 36 saker) fra, står vi igjen med følgende relevante tall for Trondhjems len hos Næss for perioden 1571–1700:

Tabell 1: Antall trolldomsprosesser listeført av Næss (1982) for Trondhjems len 1571–1700 etter Alms revidering.

Sted	Antall prosesser
Sør-Trøndelag	35
Nord-Trøndelag	23
Møre og Romsdal (ekskl. Sunnmøre)	18
Til sammen	76

Nå er de opprinnelige tallene hos Næss ved 112 trolldomsprosesser gjort til 76 saker som det er relevant å gå videre med. Deretter gjøres en fylkesvis nærlesing av de trolldomsprosesser som Næss og avskriftsarkivet kan dokumentere.

Sør-Trøndelag

I Næss' liste er 35 personer i Sør-Trøndelag oppgitt. Det viser seg at 3 saker hører inn under Nord-Trøndelag, og de flyttes til oversikten over Nord-Trøndelag.⁶⁹ En «gammel kone» (Sør-Trøndelag) er med stor sannsynlighet Astrid Lestem, som er listeført i Nord-Trøndelag. Hun er derfor dobbeltregistrert, og 1 saksnummer må utgå.⁷⁰ I tillegg må 2 saker som ikke er trolldomsaker, tas ut.⁷¹ I tillegg er 2 saker feilplassert i Nordland i år 1666; riktig sted er Trondheim 1674.⁷² Disse to må tilføyes.

Oppsummert vil det si at når det gjelder trolldomsprosesser i Sør-Trøndelag, hvor Næss skisserer 35 trolldomsprosesser, skal vi omplassere 3 saker, trekke fra 3 saker og føye til 2 saker. Da ender vi opp med 31 mennesker stevnet for trolldom i Næss' liste. Gjennomgang av originalkildene viser 17 nye personer som var stevnet for trolldoms kriminalitet. Av disse

65. Næss 1982: 21; Dybdahl 2005: 196; Hagen 2003: 272; Hagen 2007: 92

66. Alm 2016, 2017

67. Næss sak 568, 558

68. Næss sak 513 + bokstavtillegg a–e.

69. Næss sak 519, 530, 560

70. Næss sak 552 og 564

71. Næss sak 547 og 525 (se også Alm 2015)

72. Næss sak 588 og 588a. Se Alm 2014

17 er 3 personer kommet inn som følge av en utvidet definisjon av trolldomsprosess.⁷³ Originalkildene viser en ny sak fra 1708 som utelates. Det angår signekona Anbjørg Nilsdatter i Hoston, Orkdal.⁷⁴ Det samlede antall dokumenterte trolldomsprosesser for Sør-Trøndelag angår 48 personer.

Nord-Trøndelag

I Næss' liste teller vi 23 personer. I denne listen er 3 personer dobbeltregistrert, og det er ønskelig å føre dem opp kun én gang. Dermed utgår 3 saksnummer.⁷⁵ Nok en sak tas ut fordi vedkommende var saksøker og ikke stevnet.⁷⁶ Næss fant «En trollmann» i de trykte Herredagsdombøkene.⁷⁷ Han kan identifiseres som «Oluff husmann» i originalkildene.⁷⁸ Så må vi føye til de ovennevnte 3 saker fra Nord-Trøndelag som er registrert i Sør-Trøndelag. Nye saker etter 1700 som utelates, er Lars Følstad soldat (Verran, 1704)⁷⁹ og Margreta Mortensdatter «trefot» (Skogn, 1711).⁸⁰

Oppsummert vil det si at hvor Næss skisserte 23 trolldomsprosesser, må det trekkes fra 4 saker og plusses på de 3 registrert i Sør-Trøndelag. Vi ender da opp med 22 kjente trolldomssaker i Nord-Trøndelag fra Næss' liste. Etter min gjennomgang av originalkildene er det funnet ytterligere 29 nye saker. Av de 29 nye trolldomsprosessene er 6 saker kommet inn som følge av en utvidet definisjon av trolldomsprosess.⁸¹ Det samlede antall dokumenterte trolldomsprosesser i Nord-Trøndelag angår 51 personer.

Møre og Romsdal

Når det gjelder Næss' listeføring av trolldomsprosesser i Nordmøre og Romsdal, er tallet 18 fortsatt gyldig. Det er funnet ytterligere 4 saker som faller inn under Næss' tradisjonelle definisjon av trolldomssak. Den ene av Næss' 3 anonyme «misdedere» i 1621 er identifisert som Sivert Rødvik.⁸² Antallet dokumenterte trolldomsprosesser i Møre og Romsdal er altså 22.

Herjedalen og Jemtland

Hverken avskriverne bak avskriftsarkivet eller noen historikere har undersøkt trolldomsprosesser i provinsene Herjedalen og Jemtland da området var norsk – årene 1570–1645.⁸³ At området er upåaktet, innbyr til nye oppdagelser. I kildene for Herjedalen og Jemtland ble det funnet 25 trolldomsprosesser som faller inn under Næss' definisjon av trolldomsprosess. 3 saker fant sted før 1570, under svensk styre, og tas derfor ikke med.⁸⁴

73. Appendiks Alm sak 34, 35, 47

74. Tingbok for Orkdal sorenskriveri 1704–1710: 213a

75. Det angår sak 540, 541, 543, 544, 562 og 563. Næss har for øvrig feilplassert sistnevnte i år 1600. Hennes sak foregikk i 1648.

76. Næss sak 566a

77. Næss sak 840

78. Lr.T 1592-93

79. Inderøy Sorenskriveri, tingbok 5, 1703–1706: 38a–40b, 51a–b, 58a–59a.

80. Stjør- og Verdal Sorenskriveri. Tingbok 1709–1715: 94a, 95a.

81. Appendiks Alm sak 82, 87, 88, 89, 90, 99

82. Næss sak 491; Lr.T 1621–1622, Nordmøre, samt fra «Jordbyggesel» i samme regnskap

83. Heller ikke Bohuslens trolldomsprosesser før 1658 er undersøkt. Svenske historikere har skrevet om de store kje-deprosessene i Bohuslen som fant sted i svensk tid 1669–1672. Linderholm 1918; Svenungsson 1970; Malmstedt 2018

84. *Jemtlandske räkenskaper*, bd. 1, 1944: 257, 258, bd.2, 1948: 26

Nye resultater

Undersøkelsen viser at Næss' liste med 112 trolldomsprosesser for Trøndelag med Møre og Romsdal ikke er egnet til ukritisk gjenbruk når antallet trolldomsprosesser i Trondhjems len skal gjøres rede for. Fra et kjent antall på 112 trolldomsprosesser er 43 saksnummer av ulike årsaker tatt ut. Det utgjør betydelige 38 prosent av Næss' opprinnelige tallmateriale for Trondhjems len. Dertil er 2 av hans kjente saker flyttet fra Nordland til Trondhjems len. Vi står igjen med 71 relevante saker, altså trolldomsanklagede personer, fra Næss' liste i prosessperioden 1575–1700. Dette resultatet var omtrent «som forventet». Andre trolldomsforskere har også erfart at en kritisk gjennomgang av Næss' saksliste kan medføre en *nedjustering* av antall saker.

Et sentralt spørsmål er hva som skjer om man går utenom avskriftsarkivet og Næss og leter etter nye personer stevnet for trolldom i originalt kildemateriale. Undersøkelsen viser at søk i originalkilder kan resultere i betydelige funn av nye trolldomsprosesser, i hvert fall dersom originalkildene er lite undersøkt fra før. Arkivstudiene viser 75 nye individ som kom i kontakt med lensøvrigheten, stevnet for trolldoms kriminalitet. Det kan konkluderes med at 146 personer ble stevnet for trolldom i Trondhjems len. Originalkildene har således frembragt en fordobling av antallet trolldomsprosesser i forhold til hva som er kjent hos Næss og i avskriftsarkivet.

Tabell 2: Antall trolldomsprosesser 1575–1700 etter Alms revidering av Næss' tall samt nye trolldomsprosesser etter originalkildeundersøkelser.

	Næss	Alm	Til sammen
Sør-Trøndelag	31	17	48
Nord-Trøndelag	22	29	51
Møre og Romsdal ekskl. Sunnmøre	18	4	22
Herjedalen og Jemtland		25	25
Sum totalt	71	75	146

Denne fordoblingen gjelder funn av nye trolldomsprosesser, hovedsakelig etter Næss' definisjon av trolldomsprosess. Fordoblingen innebærer også en utvidet definisjon av trolldomsprosess, dvs. «stevningssaker» og «uavsluttede saker» (9 saker). I tillegg er undersøkelsesområdet utvidet og ikke helt identisk med Næss siden provinsene Herjedalen og Jemtland er tatt med (25 saker).

Originalarkiver – en rikere kilde til norske trolldomsprosesser

Til sammenligning har andre historikere funnet nokså få nye trolldomsprosesser gjennom å anvende kun avskriftsarkivet og andre sekundærkilder. Tidligere justeringer av Næss' estimat har i stor grad bestått i å utelukke injuriersaker. Et oppsiktsvekkende funn er derfor at en gjennomgang av primærkilder kan tilføre et vesentlig høyere antall trolldomsprosesser. Det er i strid med Næss' påstand om at han vanskelige kunne se for seg oppdagelser av nye saker som avskriverne og han selv måtte ha oversett. Det reiser videre spørsmål om hva som ellers kan befinne seg av uregistrerte trolldomsprosesser i landets tingbøker og regnskaper.

Trolldomsprosesser er utfordrende å definere og kvantifisere selv om inngangen til dem fremstår som enkel gjennom det digitale «trolldomsarkivet». Databasen er unektelig godt

innarbeidet blant historikere som sakregister til norske trolldomsprosesser. Når det samtidig foreligger andre saker der med ulikt trolldomsinnhold, gir det et ukorrekt bilde av trolldomsprosessenenes kvalitative og kvantitative omfang. Tiden er kanskje inne for en digital reorganisering i lys av nye resultater? Et nyttig grep kunne vært en kildekritisk gjennomgang av de sakene som ligger under inngangen «Trolldomsprosesser», og å flytte det som ikke er ekte trolldomssaker, til ny(e) fane(r). Så bør det bli muligheter for oppdateringer, korrigeringer og påfyll. Studenter og interesserte ville da møtt et mer korrekt sakregister til norske trolldomsprosesser.

Det antallet trolldomsprosesser i Norge som vi opererer med i dag på vel 795 prosesser, må anses som et foreløpig estimat. Allerede nå kan vi legge til 75 nye saker fra Trondhjems len. Vi er da oppe i 870 prosesser, en økning på omtrent 9 prosent. Dette antallet avviker ikke vesentlig fra det totale antallet trolldomsprosesser i Norge som Næss først gikk ut med i sin avhandling i 1982, hvor han telte 860 prosesser. I nye, reviderte tall er det likevel et viktig poeng at en del av Næss' trolldomsprosesser må anses som ugyldige, og nye prosesser vil bli lagt til. Det kan konkluderes med at kildene til norsk trolldomsforskning ikke synes uttømte.

Referanser arkiv

- Avskriftsarkivet/Trolldomsarkivet, IKOS UiO: <https://www.trolldomsarkivet.uio.no/> (24.08.2021)
- Jämtlands läns fornskriftsällskap. *Jämtlandske domböcker och Landstingprotokoll 1621–1643*, bd. I–III, (1933, 1934, 1939). (JD) <http://fornskrift.se/utgivning/dombocker/> (26.08.22)
- Jämtlands läns fornskriftsällskap. *Jämtlandske räkenskaper 1564–1571*. Bd. I–II (1944, 1948) <http://fornskrift.se/utgivning/dombocker/> (26.08.22)
- Tingbøker og regnskap, Digitalarkivet Riksarkivet (RA): <https://www.digitalarkivet.no/content/taste> (24.08.2022)

Litteratur

- Alm, E. (2014). *Trondheims siste heksebrenning. Trolldomsprosessen mot Finn-Kirsten*. Museumsforlaget.
- Alm, E. (2015). Halshogd for usedelighet. Straffesaken mot Guri Hansdatter i 1650. Haugland, K. (red), *Bøgda vår. Oppdal historielag* (37) (s. 55–60).
- Alm, E. (2016). Hekseprosesser på Sunnmøre. Surlebust, J. et. al. (red.). *Årbok for Sunnmøre. Tidsskrift for Sunnmøre historielag* (92), 6–30.
- Alm, E. (2017). Svar til Ivar S. Ertesvåg angående hekseprosesser på Sunnmøre. Surlebust, J. et. al. (red.). *Årbok for Sunnmøre. Tidsskrift for Sunnmøre historielag* (93), 137–138
- Bergh, K. (1960). Til ild og bål. I G. I. Willoch (red.), *Vardøhus festning 650 år. Kystartelleri-nytt, Jubileumsskrift, spesialnummer (unum.)* (s. 126–144).
- Botheim, R. (1999). *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700* [Hovedoppgave]. Universitetet i Bergen.
- Bromè, J. (1945). *Jämtlands och Härjedalens historia. Bd 2. Jämtlands och Härjedalens historia 1537–1645*. Sällskapet för utgivande av Jämtlands och Härjedalens historia. Norstedts, Stockholm.
- Dahl, S. T. (1999a). *Embetsmenn i Midt-Norge i tiden 1536–1660*. Trondheim.
- Dahl, S. T. (1999b). *Embetsmenn i Midt-Norge i tiden 1660–1700*. Trondheim.
- Dybdahl, A. & Bull, I. (2005). *Trøndelags historie. Bd. 2. Fra pest til poteter: 1350–1850*. Tapir akademisk forlag.
- Hagen, R. & Sparboe, P. E. (red.). (1998). *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark. Ravnetrykk. Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie* (18), 9–53.
- Hagen, R. B. (1995). Heksejakt i arkivene. Blant trollkvinne heksejegere og arkivbrennere. I *Arkivråd* (5), 4–10. Oppdatert 2021: <http://ansatte.uit.no/rune.hagen/kiberg2.htm> (09.08.22)
- Hagen, R. B. (2003). *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*. Humanist forlag.

- Hagen, R. B. (2007). *Dei europeiske trolldomsprosessane*. Samlaget.
- Hagen, R. B. (2015). *Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*. Cappelen Damm.
- Johansen, T. (1993). *Arkivkatalog. Fylkesmannen i Finnmark (Amtmannsarkivet)*. Statsarkivet i Tromsø (SiT).
- Knutsen, G. W. (1998). Trolldomsprosessene på Østlandet. En kulturhistorisk undersøkelse [Hovedoppgave]. *Publikasjoner fra Tingbokprosjektet* (17), Universitet i Oslo.
- Knutsen, G. W. (2003). Norwegian witchcraft trials: a reassessment. *Continuity and Change*, 18 (2), 185–200.
- Knutsen, G. W. (2006). The decline and end of the witch trials in Scandinavia. *ARV, Nordic Yearbook of Folklore* (62), 143–164.
- Krogh, T. (2000). *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. København.
- Linderholm, E. (1918). *De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur – och kyrkohistoria: bd.1. Första delen. Inledning. Bohuslän*. J. A. Lindblads forlag.
- Løyland, M. (1992). Slagsmål, leiermål og bøtlagte egder 1600–1700 [Hovedoppgave]. *Publikasjoner fra Tingbokprosjektet* (3), Universitet i Oslo.
- Malmstedt, G. (2018). *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672*. Lund.
- Norske herredags dombøger. Dombog for 1597*. Udgivet for Det Norske Historiske Kildeskriftfond ved E. A. Thomle (1895). Christiania.
- Næss, H. E. (1981). Sorenskriverens tingbøker fra 1600–1700-tallet som historisk kildemateriale. *Heimen. Organ for Landslaget for bygde- og byhistorie, vitenskapelig tidsskrift for lokal og regional historie*, (XVIII) 4, 781–796.
- Næss, H. E. (1982). *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600 tallet*. Universitetsforlaget.
- Næss, H. E. (1984). Lagtingsprotokoller – gullgruber med feller. *Heimen. Organ for Landslaget for bygde- og byhistorie, vitenskapelig tidsskrift for lokal og regional historie*, (XXI) 1, 59–68.
- Næss, H. E. (1987). Norge, den kriminologiske konteksten. I B. Ankarloo & G. Henningsen (red.), *Häxornas Europa 1400–1700, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundad av Gustav och Carin Olin. Serien II Rättshistoriska studier*, (30), 314–327. Lund.
- Næss, H. E. (2006). Norway. R. M. Golden (red.), *Encyclopedia of Witchcraft. The western tradition: Bd. 3* (s. 836–839).
- Næss, H. E. (2014). Fiat Justitia! Lagmennene i Norge 1607–1797. *Riksantikvarens skriftserie*, (42).
- Rutberg, H. (1918). Häxprocesser i norska Finnmarken 1620–1692. Efter domstolsprotokoll. *Bidrag till kännedom om de svenske svenska landsmål och svenskt folkeliv*, (16:4).
- Sandvik, H. & Winge, H. (red.). (1987). *Tingbok for Finnmark 1620–33. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt* (18).
- Sogner, S. (1982). Trolldomsprosessene i Norge på 1500–1600-tallet. Opposisjonsinnlegg ved Hans Eyvind Næss doktordisputas, 1981. *Norveg, tidsskrift for folkelivgranskning*, (25), 155–181.
- Svenungsson, L. M. (1970). *Rannsakningarna om trolldomen i Bohuslän 1669–1672. Häxorna, satan, rätten*. Uddevalla.
- Sødal, T. (2008). *Til Skræk og Exempel. Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550–1700*. Portal forlag.
- Sörlin, P. (2016). Böter och fredsköp. Jämtlands och Härjedalens saksöreslengder 1601–1645. *Skrifter utgivna av Jämtlands läns forskningsällskap* (XVI), IX–XXXVII.
- Willumsen, L. H. (1994). Trollkvinne i nord. I historiske kilder og skjønnlitteratur. *Høgskolen i Tromsø, avdeling for lærerutdanning. Skriftserien*, (1).
- Willumsen, L. H. (2010a). *Trolldomsprosessene i Finnmark: et kildeskrift*. Bergen.
- Willumsen, L. H. (2010b). *The witch trials in Finnmark, Northern Norway*. Bergen.
- Willumsen, L. H. (2017). *Kilder til trolldomsprosessene i Finnmark. Modernisert språklig utgave*. Leikanger.